

Jaargang 9, nr.4,
december 2001

STICHTING VRIENDEN FRANS BLOEMEN

Zegel van oorkonde van Kapittel van St. Jan (1288). Bron: Utrechts Archief

Stichting Vrienden FRANS BLOEMEN

Opgericht 3 oktober 1992.

Doel: in zo breed mogelijke kring de belangstelling voor archeologie bevorderen, waarbij de praktisch continue bewoningsgeschiedenis van Wijchen e.o. centraal staat.

Lidmaatschap:

Het lidmaatschap geeft recht op:

- toezending nieuwsbrief, 4x p/j.
- gratis toegang museum
- gratis bezoek lezingen / excursies

Voorts mogelijkheid tot deelname aan werkgroepen.

De werkgroepen vallen alle onder verantwoordelijkheid van het museumbestuur.

Ledenadministratie:

secretariaat Stichting: Postbus 221, 6600 AE

Wijchen: voor opgave van nieuwe leden, adreswijzigingen en opzeggingen (vóór 1 december).

ING-Bank nr.: 68.16.38.338

Postbank nr.: 81.26.978

Inhoud

REDACTIONEEL

MEDEDELINGEN & OPROEPEN

EXPOSITIES MUSEUM

VERSLAG ALGEMENE JAARVERGADERING

VERSLAG LEZING DR. L. I. KOOISTRA

ALLES IS IN HET RIVIERENGEBIED VERDACHT

BALGOY, DOOR DE EEUWEN HEEN

EEN BATENBURGSE DUIT KEERDE WEER DE

TIJD, NU EN VROEGER

OVER DE AANBESTEDING EN HERBOUW

VAN KASTEEL WIJCHEN

TENTOONSTELLINGEN

Redactie NIEUWSBRIEF

Nelly Goebertus tel.: 024 - 6413180

Herman van Leeuwen tel.: 0487 - 532299

Jacques Rommens: tel.: 024 - 6422232

Redactieadres: Diepvoorde 32-02

6605 GW Wijchen; tel.024 - 6422232

MUSEUM KASTEEL WIJCHEN

Kasteellaan 9, 6602 DA Wijchen

Postadres: PB 9000, 6600 HA Wijchen

tel.: 024 - 6424744

fax: 024 - 6492208

OPENINGSTIJDEN:

vrijdag van 11.00 - 17.00 uur

zaterdag / zondag van 13.00 - 17.00 uur

REDACTIONEEL

door Jacques Rommens

Beste Vrienden

Voor u ligt een dubbeldikke Nieuwsbrief omdat diverse auteurs zo actief waren.

Aangekomen in de laatste maand van het jaar verwelkomt uw redactie u gepast. Met name de Vrienden die dit jaar tot onze Stichting zijn toegetreden. Fijn dat u onze gelederen komt versterken en u daardoor 'ontdekkingen' kunt doen. Als we terugkijken dit jaar zijn de blijde en droevige gebeurtenissen in de persoonlijke sfeer natuurlijk het meest ingrijpendst geweest. Daarnaast, viel onmiskenbaar de rampdag: dinsdag 11 september op. Deze dag heeft het vertrouwen van wereldburgers in elkaar sterk geschaad. Hoe had dit nu eenmaal kunnen gebeuren? Toch moeten we hopen, dat we onze veerkracht zullen bewaren en zaken als onrechtvaardigheid en verloedering zullen opheffen.

Dit keer wil redactie vier Vrienden die al jarenlang onze Nieuwsbrief 4x per jaar in Wijchen verspreiden, een bijzonder compliment maken. Niks is hen te veel, Wij noemen ze graag bij naam. Het zijn de dames Annemarie Mennink en Mieke van Hulst en de heren Jan Bergsma en Fred van Heuven. Dank je wel, buitenwerkers achter de schermen!

In die verwachting wenst de redactie u een blij Kerstmis, een voorspoedig Nieuwjaar en een uitstekend verenigingsjaar toe. Veel plezier bij het lezen!

MEDEDELINGEN & OPROEPEN

● BIJ DE VOORPLAAT

Foto van zegel kapittel van St. Jan te Utrecht gehangen aan een Oorkonde uit het jaar 1288 waarin een vronhoeve in pacht wordt gegeven aan Lambert Friso); bron: *Het Utrechts Archief*. Zie artikel: 'Balgoy door de eeuwen heen'.

● PRIJSVRAAG

De redactie looft een aardigheid uit aan ieder die een archeologisch / historisch artikeltje schrijft (minimaal een A4) over één voorwerp uit de huidige AWN-tentoonstelling: "Het verhaal achter de vondst". Uiterlijk Inleveren vóór 20 februari 2002 bij de eindredacteur. Het aardigste artikel wordt geplaatst.

NIEUWSBRIEF, jaargang 9, no. 4, december 2001

● **INTERESSANTE GEOGRAFISCHE
/GEOLOGISCHE BOEKEN:**

Barends S. e.a. (red.), *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering*; ISBN 90 5345 003 3

Berendsen H.J.A., *De vorming van het land; Inleiding in de geologie en de geomorfologie* In de reeks Fysische geografie van Nederland, 1996, Assen.NUGI 672

ISBN 90 232 3102 3

Berendsen H.J.A., *Fysisch-geografisch onderzoek; Thema's en methoden*

ISBN 90 232 3103 1

Berendsen H.J.A., *Landschap in delen*

Overzicht van de geofactoren

Berendsen H.J.A., *Landschappelijk Nederland*

Zonneveld J.I.S., *Levend land*, 1987, Utrecht, Antwerpen

● **OPROEP**

Enkele leden van de Tuungroep die wol spinnen zijn naarstig op zoek naar een kaardmolen of kaardplanken. Al of niet in bruikleen of tegen betaling. De groep heeft al enkele schapenvachten klaar liggen. De kaardmolen kan de wol gelijkmatiger verdelen wat resulteert in een betere draad.

De gesponnen wol wordt na verwerking tot knotten wol in het winkeltje van het Museum Kasteel Wijchen aan bezoekers verkocht.

● **OPROEP**

Er is momenteel een vacature bij de redactie van de nieuwsbrief. Ze heeft op korte termijn dringend behoefte aan een enthousiast redactielid. De voorkeur gaat uit naar een persoon die affiniteit met het verleden heeft. En de tweeling archeologie en geschiedenis voor het brede publiek wil wakker maken.

● **MEDEDELING**

Voor liefhebbers van wol spinnen: er is momenteel een heel grote hoeveelheid witte schapenwol te verkrijgen. Meldt je bij de redactie !

● **FOTO VOORPLAAT
VORIG NUMMER**

De foto van de voorplaat van het vorig nummer, met een groepje mensen vóór het afgebrande kasteel, werd aan de heer Johan Jansen door de heer F.A..L.. Franken uit Zeist op 20 februari 2000 afgestaan. De foto was afkomstig van mevr. Jennie Koldenhof, geb. op 3 maart 1905 te Oosterwolde, een tante van hem. De foto is in 1906 gemaakt door haar vader, de heer Jan Koldenhof, van beroep rijksontvanger, geboren op 9 juni 1874 te Elburg. En dit gegeven zou mogelijk passen bij de uniformkleding van de groep. Mogelijk zijn het rijksambtenaren. De heer J. Koldenhof woonde samen met zijn vrouw en zijn twee kinderen én hun pleegkind ?? Berend Hermanus ter Borg vanaf 27

november 1905 op no A 134 (Wijchen); dat is het pand aan de huidige Kasteellaan (tegenover het huidige Rabobankkantoor Wijchen-Beuningen), toen de Zandstraat genoemd.

EXPOSITIES MUSEUM KASTEEL WIJCHEN:

DORUS ARTS: VERSTILDE LANDSCHAPPEN

Deze tot de verbeelding sprekende tentoonstelling kunt u nog tot 7 januari 2002 bezichtigen.

Voor nadere inlichtingen over deze tentoonstelling kunt u zich wenden tot de heer G. Kocken, voorzitter van de Stichting Kohesie Kunstbehoud

HET VERHAAL ACHTER DE VONDST

door L. Teubner, conservator

Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de landelijke vereniging van amateur-archeologen, de archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN), is er in het Museum Kasteel Wijchen de tentoonstelling: "Het verhaal achter de vondst, amateur-archeologen schrijven geschiedenis" te bezichtigen.

Amateur-archeologen worden wel de oren en ogen van de professionals genoemd. Zij zijn het die in hun eigen omgeving actief zijn en de beroepsarcheologen op de hoogte brengen van vondsten en waarnemingen. Niet zelden leidt dit tot een groot opgezet onderzoek.

Bekende voorbeelden hiervan in onze regio zijn: o.a. de opgravingen van de Merovingische grafvelden te Wijchen (1991) en Gendt (2000), de Romeinse en Merovingische nederzetting te Lent (1972), de Frankische nederzetting te Gennep (1989), het onderzoek naar de Romeinse villa's te Winssen (1968 en 1971), Druten (1970-1974) en van de Tienakker te Wijchen (1999).

De tentoonstelling "Het verhaal achter de vondst" kwam tot stand in samenwerking met leden van de AWN afd. Nijmegen e.o.

Veel van de tentoongestelde voorwerpen zijn per toeval en in sommige gevallen zelfs onder zeer komische omstandigheden aan het licht gekomen. Het betreft hier voorwerpen uit alle perioden van ons verleden, van de Oude Steentijd van ongeveer 40.000 voor Chr. tot in de Nieuwe Tijd, ongeveer 1650 na Chr. Van de tentoonstelling is een gelijknamig boekje verkrijgbaar met de verhalen van de getoonde voorwerpen.

De tentoonstelling "Het verhaal achter de vondst, amateur-archeologen schrijven geschiedenis" is tot 22 april 2002 te bezichtigen tijdens de openingstijden van het Museum Kasteel Wijchen. vrijdag van 11.00 - 17.00 uur en zaterdag en zondag van 13.00 - 17.00 uur

LOUK HAMBEUKERS: BRONZEN BEELDEN EN OBJECTEN

Hij volgde zijn opleiding aan de Academie voor Toegepaste kunsten in Maastricht. Richting Monumentale Vormgeving. En exposeert binnenkort samen Met Dick Talsma in het Wijchens museum.

"...tijd bleekt de kleur en breekt de vorm en begroeit ze met kleine organismen zodat we uiteindelijk niet meer weten of het de kleuren, de vormen of de organismen zijn die ons hart herkent...."

DICK TASMA: SCHILDERIJEN

Hij volgde de Opleiding MOB aan de kunstacademie in Tilburg van 1970 tot en met 1975. Schilderen is m.i. zoeken tussen twee oevers. "Ik zie mijn schilderen graag als varen over een rivier; de ene oever is de abstracte kant, de andere de figuratieve van het schilderen. Ik drijf daartussen dan weer naar links en dan weer naar rechts. Ik zoek de oevers af en zie de weerkaatsing ervan op het oppervlak; nu eens helder en dan weer troebel. Steeds weer probeer ik de onderliggende betekenissen te ontwarren in de diepte van het water"

Beide tentoonstellingen zijn te bezichtigen vanaf 11 januari 2002 tot 4 maart 2002

VERSLAG ALGEMENE VERGADERING

door Mariëtte Zikking

Wim Kattenberg opent de vergadering om 19.30 uur.

Agenda:

Activiteiten.
Sponsoring
Zelfsponsoring
Beheer museum
Ledenwerving

Activiteiten:

De nieuwsbrieven van het afgelopen jaar zijn zeer in de smaak gevallen. Jacques Rommes, Nel Goebertus en Bert Bröcking krijgen hiervoor een applaus.

Minimaal twee lezingen per jaar worden georganiseerd. Jacques Rommens is hiervan de coördinator. Meestal komt er een vaste groep mensen op af. Afgelopen jaar waren de lezingen goed bezet.

De te plannen excursies zijn in gebreke gebleven. Er was er maar één.

Er was dit jaar ook een heel gezellige avond met videofilms in zaal Sterrebos. Men wil graag nog zo'n avond.

Het bestuur is met de kasteleninfo groep naar het Venlo museum geweest. Volgend jaar wordt er een andere werkgroep uitgenodigd.

Sponsoring:

- De Rotary club is uitgenodigd voor een fietstocht. De club heeft F 750,- geschonken.
- De Wijchense wegenbouw heeft de bestrating verzorgd in de Tuun. We hebben daarvoor geen rekening gekregen.
- De eerste secretaris van de stichting, Bert Bröcking, verzorgt de Lay-out van de Nieuwsbrief. Hij vond het tijd worden voor een goede computer (met cd-brander i.v.m. back-up mogelijkheden). Wim Kattenberg en Bert Bröcking hebben 5 stichtingen aangeschreven om subsidie te vragen voor een nieuwe computer met software. Drie stichtingen hebben bijgedragen en de computer is aangeschaft. Hij staat op het secretariaat (die er meteen ook gebruik van maakt).
- We hebben F 250, - uitgegeven aan een zultrommel (= archeologisch bouwelement uit de 12de eeuw) als cadeau aan Gemeente Wijchen.
- Volgend jaar willen we kopieën van foto's uit het archief " Frans Bloemen " aanbieden, in het kader van 75 jaar museum. Deze foto's gaan F 600, - kosten.

Beheer museum:

Er is extern advies gevraagd, omdat het beheer van museum met de twee stichtingen niet goed kunnen samenwerken. Het is jammer dat er nooit raadsleden deel hebben uitgemaakt van het overleg. We wachten nu op de uitslag, maar willen in ieder geval een stem hebben in het beheer.

Leden werving:

Er zijn nieuwe leden nodig voor een aantal werkgroepen. Er moet reclame gemaakt worden.

Financiën :

Jozef Adriaanse legt verantwoording af van de financiën. Hij vraagt aan de "vrienden" of de contributie, volgend jaar, verhoogd kan worden. Er is nog nooit eerder een verhoging geweest. Men stemt voor, omdat ook in verband met de euro invoering, er een mooi rond bedrag gebruikt kan worden.

Het individueel lidmaatschap kost € 6, -, een verhoging van F 0,70

Een gezinslidmaatschap kost € 10, -, een verhoging van F 2, -

Rondvraag:

- Het zou in de beleidslijn moeten liggen, dat alle aangeschafte objecten, tentoongesteld worden.
- Jacques Rommens vraagt naar nieuwe ideeën voor lezingen. Zelf denkt hij, dat het depot ook wel eens interessant zou kunnen zijn.
- Wim Kattenberg stelt voor, om eens een klapper te maken, met katemen over belangrijke onderwerpen. Dat is eenvoudiger dan het uitgeven van een boekje. Dat zou dan uit eigen middelen kunnen worden betaald. We hebben geen subsidie gekregen voor nieuw beleid.

- Kunnen de video films, over de kastelen in omgeving, worden herhaald ?.

Wim Kattenberg sluit de vergadering af.

ALLES IS IN HET RIVIERENGEBIED VERDACHT
door Jacques Rommens

Aansluitend op de ledenvergadering van dit jaar had onze Stichting als spreker drs. Adam Haarhuis, archeoloog, uitgenodigd. Hij is hoofd van de regionale vestiging Oost-Nederland van RAAP. We kunnen alleen maar zeggen dat het een heel geslaagde avond werd, vooral door het enthousiasme van Adam. Het onderwerp voor de avond was: "archeologische karteringen in het Land van Maas en Waal" voorzien van een ruime inleiding- over de plaats en werkwijze van RAAP: het Archeologisch Adviesbureau. Sinds 1985 is zij gegroeid van acht naar nu vijftientig medewerkers. In een kleurrijk betoog, ondersteund door heldere kaartjes, kwamen naast hoofdlijnen ook genoeg details van sites naar voren. In het tweede deel behandelde Haarhuis karteringsresultaten in de plangebieden Ewijk (woningbouw), "Geertjesgolf (ontzanding onder Winssen) en "Deest aan het Water" (Afferdense en Deestse Waarden). Een conclusie was dat de Romeinen niet alleen op hoge zandplaten woonden maar ook op een veel lager niveau (Romeinse veehouders). Een nevenresultaat was dat oude onzichtbare landschappen door de karteringen heel zichtbaar werden. Onderzoekers ontdekken de laatste tijd dat dit Holocene gebied, onverwacht, rijk aan diverse Steentijd-culturen blijkt te zijn. Opvallend is deze ondergrond sterk organisch van aard. Typerend is het voorkomen van sites nabij zijarmen van rivieren op oeverwallen en restant(en) komgronden in een sterk dynamisch gebied; de gunstigste woonplek werd daarbij opgezocht. Aan het slot van de lezing bleek de RAAP voor de Gemeente Wijchen nog iets verrassends in petto te hebben. Op korte termijn wordt één grote archeologische kaart van Wijchen vervaardigd. Bijna kwam Adam nog in tijdnood maar wat denk je wel: een beroepsplanner als hij is niet zomaar voor een gat te vangen. Ieder van de toehoorders zal het wel beamen dat Adam en zijn medewerkers elk wel tien handen en twintig paar ogen moeten hebben !

P.S. Een verslag van deze lezing kunt u bij de redactie opvragen.

VERSLAG LEZING DR. LAURA I. KOOISTRA
door Jacques Rommens

Het is een avond genieten als mevrouw dr. Laura I. Kooistra (van BIAAX Consult uit Zaandam) op 20 september II. ons op een boeiende lezing tracteert. Al snel heeft ieder door dat zij wel van huis uit

biologe moet zijn. Bij een volle zaal brengt zij het gekozen onderwerp:

'De opkomst en teloorgang van de Romeinse landbouw in het Rivierengebied' met fijne nuances en verve naar voren.

Mevrouw Kooistra promoveerde in 1996 op het onderwerp: 'Borderland Farming'.

Zonder volledig te zijn, geef ik straks enkele hoofdpunten aan u door. Vooral leden van werkgroep: "de Tuun" kregen op deze avond wat bijstellingen in hun zaaiplan aangereikt.

Centraal in de lezing staan vijf elkaar beïnvloedende elementen in drie te vergelijken gebieden vóór de Romeinse tijd, tijdens de Romeinse tijd en na de Romeinse Tijd en tijdens de Vroege Middeleeuwen. Het zijn: wijze van landgebruik, mate van landbouwproductie, bevolkingsdichtheid, het heersende klimaat, en het toenmalige politieke systeem.

Deze drie vergelijkingsgebieden, waar landbouw een verschillende beperkende factor was, zijn:

1. Kromme Rijngebied
2. Oostelijk Rivierengebied
3. Zuid-Limburg.

ad 1. grootste invloed klimaat in Kromme Rijngebied
-> akkerbouw + veeteelt

ad 2. nadruk op akkerbouw of veeteelt.

ad 3. minst nadelige invloed klimaat in lössgebied Zuid Limburg. Inheemse boeren hebben zich aangepast aan de nieuwe economie. Landbouw was een beperkende factor.-> surplusproductie rond Voerendaal (Romeinse villa urbana)

I. In de IJzertijd (vóór Romeins) nauwelijks sociale differentiatie met zesrijge bedekte gerst (erg tolerant) en emmertarwe (tweekoorn). Kleine runderen, schapen en een enkel varken.

II. In de Romeinse tijd was de maatschappij hier 'imponerend en indrukwekkend'. Bij de Romeinen was zowel een goede voedselvoorziening als goede maatschappijstructuur te herkennen. De landbouwers produceerden een hoog surplus i.t.t. tot een laag surplus in de IJzertijd. Graan ging naar de bestuurders vooral spelt en heel soms broodtarwe.

Geheel Rivierengebied - totaal groot: 1.650 km 2

A. In het Oostelijk Rivierengebied was er minder ruimte om graan te verbouwen door de dichte bevolking hier. Gewassenkeuze hierdoor sterk beperkt !! noch spelt (wel in Kesteren), noch broodtarwe, noch walnoten teelde men er. De bevolking woont op stroomruggen, zoals in het Krommerijngebied. In het Oostelijk Rivierengebied aanpassingen (nuanceringen bij het landschap); daarom op lager niveau toch zaaïen waar regelmatig 's winters water kwam -> eerder mislukte oogst. Ook speelt mee een van de conclusies van onderzoeker Bloemers:

"dat in Romeinse tijd door landbouwvernieuwend zaken productie stijgt waardoor daarna daling beschikbare grond optreedt !

"dat in Romeinse tijd geen vrije handel hier was: boeren waren gedwongen tot surplusproductie". Vermoedelijk werd in het Rivierengebied vee na de oogst op de stoppels gejaagd. Er groeide een mengsel van gerst/haver en emmertarwe. Emmer werd mogelijk door de haver gezaaid uit angst voor te lage opbrengst.

B. Centraal Rivierengebied. Spelt (erg landschapstolerant) en iets minder broodtarwe groeide in dit gebied.

P.S. Een verslag van deze lezing kunt u bij de redactie opvragen.

Balgoy , door de eeuwen heen..... *door Wim Kattenberg (voorzitt.)*

In de zomermaanden 2001 werd een kleine minitentoonstelling gehouden over de geschiedenis van de oude heerlijkheid Balgoy-Keent. In onderstaand artikel zal op één aspect daarvan nader worden ingegaan : de geschiedenis van het Kapittel van St. Jan uit Utrecht. De Proost van dit kapittel was de oudste heer van Balgoy en Keent. Hij bezat daar zelfs de hoge rechtsmacht. Dat maakte Balgoy en Keent tot een hoge heerlijkheid.

Alvorens dieper in te gaan op de geschiedenis van het Kapittel eerst iets over de middeleeuwse samenleving zoals die er tussen 1000-1300 in elkaar zat. Inzicht daarin maakt de geschiedenis van het Kapittel begrijpelijker.

Leenstelsel

In zijn nog altijd zeer leesbare boek " Geschiedenis van de Middeleeuwen" ¹ geeft de historicus H.P.H. Jansen, alvorens in te gaan wat onder leenstelsel moet worden verstaan, geeft hij eerst een algemene definitie van een samenleving. Jansen verstaat daaronder een netwerk van betrekkingen die in bepaalde verhouding tot elkaar staan. Verandert die verhouding dan ontstaat er andere samenleving.

In het totaal van betrekkingen is de wijze waarop de macht is verdeeld doorslaggevend. In de periode 1000-1300 vindt die verdeling plaats binnen een kleine elite.

In de overwegend agrarische samenleving van de Vroege Middeleeuwen erkende de elite een machthebber boven zich. Over een heel rijk gerekend kon dat een keizer of koning zijn. Zelf traden zij op als hertog, graaf of bisschop in landsdelen. Op regionaal of lokaal nivo als grondheer. Aan keizers en koningen werden lang goddelijke krachten toegedacht. (de wonderdoende koning)

¹ H.P.H. Jansen, Geschiedenis van de Middeleeuwen, uitg. Het Spectrum Utrecht 1988

Wat nu voor de periode 1000-1300 van belang is dat om te beginnen met de elite ieder lid daarvan bereid was zich persoonlijk dienstbaar op te stellen tegenover zijn heer (vazaal- " hij die dienstbaar is") Deze verhouding werkte vervolgens door naar het niveau van grondheren en boeren. Deze waren horig aan hun heer.

Tekenaar probeert de hele actie van het zich dienstbaar stellen aan een heer in drie gebaren van de leenman (links) weer te geven.

De verklaring dat men zich vooral in de periode 1000-1300 zo dienstbaar opstelde, heeft alles te maken met het feit dat na de Romeinse Tijd West-Europa bestuurlijk en economisch uiteenviel. Daarbij kwam tegelijkertijd een enorme druk van buitenaf : de invallen van de Hunnen(400), de Saracenen (750-1650), de Vikingen (750-1350) en een tweede Mongoolse invasie rond 1200.

Aleen door de samenleving streng te ordenen was er nog hoop op overleven.

Het herstel van de abstracte staat van de Romeinen was niet mogelijk. Wat wel aanvaard werd was de door de kerk aangereikte streng hiërarchische goddelijke ordening. Onder God en de koning stonden " zij die bidden" (oratores), "zij die strijden" (milites) en "zij die werken" (labores) . De laatste groep stond onderaan. Met de Karolingers werd deze ordening ook in onze gebieden doorgevoerd.

Werkte de vazalliteit door in de sociaalpolitieke verhoudingen ; hetzelfde geldt voor de eigendoms- en rechtsverhoudingen. Daarbij werd uitgegaan van de gedachte dat de landsheer zowel alle grond bezat als hoogste rechter was. Hoewel er vormen van persoonlijk bezit (allodium) hebben bestaan in de periode 1000-1300 (de Volle Middeleeuwen) was feodum of als er ook rechten aan verbonden zijn beneficium de hoofdvorm in de bezitsverhoudingen. Dat willen zeggen dat men gronden (al dan niet met rechten) in leen kreeg. Men had daar wel het vruchtverbruik van.

Om dat verbruik nu te organiseren onstond het domaniaal- of hofstelsel. De vazallen dat kunnen dan weer grote en kleine landheren zijn) bouwden een centrale herenboerderij of vronhoeve op hun hof of dominium. Daaromheen groepeerden zich de schamele mansi of boerenhoeven van de horige (soms vrije) boeren.

De keizer of koning en de grote vazallen (hertogen, graven of bisschoppen) hadden vaak meerdere hoven op hun grondgebied en plaatsten daar pachters op. Kleine heren hadden er meestal één (waar ze soms zelf de scepter zwaaiden) of twee binnen hun Heerlijkheid (bestuursgebied van een kleine grondheer).

Dat brengt ons tenslotte bij het rechtsbestel. Ook dat was sterk persoonlijk gekleurd. Men ging er ook hierbij van uit, zoals eerder aangegeven, dat de rechten die op een graafschap of bisdom rustten waren ontleend aan de landsheer.

Wat die rechten betreft werd er onderscheid gemaakt tussen hoofd- en additionele rechten. De hoofdrechten hebben te maken met bestuur. Het gaat dan in eerste instantie om het recht gezag uit te oefenen. Daarvoor had een vazal het recht een leger op de been te houden en een kasteel te bouwen. Onder deze rechten vallen ook het recht om belastingen te heffen en het spreken van recht. De additionele rechten (ook wel herendiensten genoemd) hebben te maken met het opeisen van een deel van de opbrengsten van de grond van de horigen en vrije boeren en het kunnen beschikken over menskracht. Het gaat dan om rechten als : het maal-en visrecht; als ook de verplichting van boeren op het land van de heer (saalland) te werken.

Leenmannen hadden deze rechten nodig om aan hun verplichtingen te voldoen. De belangrijkste verplichting was het op de been houden van een leger om deel te kunnen nemen aan de veldtochten van de landsheer, die veelvuldig plaatsvonden.

Het leenstelsel is op den duur uitgehold. In de overgang van de agrarische naar de kapitalistische samenleving kochten of pachtten de vazallen hun lenen. De landsheren werden daar overigens op de duur steeds meer toe gedwongen. Grondheren (groot en klein) werden op den duur steeds meer ondernemers, zoals de kooplieden in de inmiddels opgekomen steden.

Het Kapittel van St. Jan te Utrecht

Zoals in de Inleiding aangegeven was de oudste heer van de heerlijkheid "Balgoy en Keent" de Proost van het Kapittel van St. Jan uit Utrecht . Onder Kapittel wordt verstaan een groep wereldheren die zich in dienst stellen van de kerk. Hun taak was van oorsprong het plechtig lezen van omvangrijke delen van geschriften en het zingen van psalmen bij kerkdiensten die niet alleen de overgangen of getijden van het kerkelijk jaar (lente, etc) markeren, maar ook die per etmaal (metten, lauden, etc) . Dit vond vooral plaats in bisschopskerken.

Bij de stichting van een nieuwe kerk stelde de bisschop een Kapittel aan. Het woord Kapittel komt van de kapitels waarin de voorschriften naar waar ze moesten handelen waren ingedeeld. Kennelijk

was het in de 9de eeuw al nodig de wereldheren of seculiere kanunniken aan regels te binden. Zij waren geen monniken. Ze leefden niet echt in een gemeenschap. Een van de voorschriften was wel : gezamenlijke maaltijden. De wereldheren werden ook vaak ingeschakeld bij het bestuur van het bisdom.

Het verwarrende is dat in de twaalfde eeuw, voortkomend uit de augustijner orde, zogenaamde reguliere kapittels van kanunniken zijn ontstaan. Zij waren en zijn nog steeds wel monnik en leefden en leven volgens een strenge canon. Een belangrijke congregatie daarbinnen is die van de Praemonstratenzers.

Het Kapittel van St. Jan werd in de elfde eeuw ingesteld door de grootste kerkenbouwer onder de Utrechtse bisschoppen Bernold (1017-1054) Het vond plaats bij de wijding van de St.Janskerk te Utrecht.

De bisschop gaf het Kapittel de door hem verworven gronden rond de buur- schappen Balgoy en Keent in leen met bijbehorende rechten. Daar hoorde de hoge rechtspraak (het beschikken over leven en dood) bij. Om die reden behoorde de heerlijkheid tot het belangrijkste stipendiumgoed (de opbrengsten waren bedoeld voor de dagelijkse verzorging van de kanunniken) van het Kapittel.

Om te begrijpen hoe de verhoudingen lagen is het van belang te weten dat de Duitse Keizers, want dat waren toen de landsheren waar de Lage landen voor het grootste deel onder vielen, vooral steunden op de bisschoppen. (het Ottoonse stelsel) Voor de Nederlanden zijn dat de aartsbisschoppen van Keulen, Luik en Utrecht. Zij waren dus ook wereldrijke heersers.

Voor Balgoy en Keent is van belang te weten dat het wereldlijk onder Utrecht viel en kerkelijk onder Keulen. De beide buurschappen behoorden kerkelijk tot één kerspel en vormden op den duur de kern van de hoge heerlijkheid "Balgoy en Keent"

Ontginningen rond Balgoy (12e eeuw)

Ontginningen in Balgoy vanaf 1150 n.C.

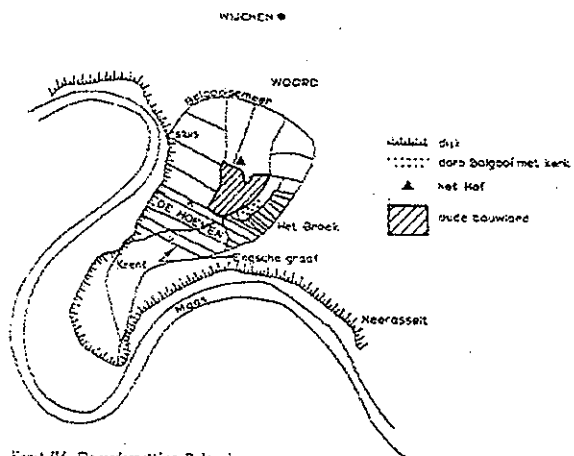
Het Kapittel als grote ontginner.

In een recent proefschrift ² toont de historicus Palmboom aan dat, hoewel het niet helemaal zeker is, er van uitgegaan mag worden dat in de heerlijkheid Balgoy en Keent sprake is geweest van

² E.N.Palmboom, Het Kapittel van St. Jan, uitg. Verloren Hiversum 1995

een curtis* of hof met vronland dat naar alle waarschijnlijkheid door onvrijen (mancipia) werkt bewerkt. De onzekerheid zit met name in het feit dat gegevens ontbreken hoe de verplichte afdrachten en de arbeidsdiensten waren geregeld. Feit is dat in de loop van een paar eeuwen er 294 hectaren grond in cultuur werden gebracht (daar horen ook gronden elders bij o.a. bij Niftrik). Wat dat betreft is Balgoy en Keent voorbeeld van een gebied waar met gebruikmaking van de nieuwste vindingen o.a. een verbeterde ploeg gronden in de periode 1000-1300 systematisch in cultuur werden gebracht. In Balgoy en Keent was dat de moeite waard, omdat de door de rivier gevormde op den duur enigszins opgehoogde uiterwaardgronden (kleig zand) zeer geschikt waren voor akkerbouw. De nattige, lager bij de rivier gelegen kleigronden waren geschikt voor veeveelt.

In de streek Balgoy en Keent komen ook hoger gelegen donken (zandkoppen) voor. Deze werden rond 12000 v.C. in het rivierengebied door de wind gevormd. Daarop ontstonden de oudste nederzettingen. In de streek Balgoy en Keent is dat ook het geval. De naam Balgoy is in dat opzicht veelbetekenend: hoog opgeworpen plek in de bocht van een rivier.

Kaart IV De nederzetting Balgoy

De Nederzetting Balgoy en Keent rond 1250

In een oorkonde van 1172 komen we Balgoy voor het eerst tegen. Daar is sprake van de "pagus balgoie" (pagus betekent zoveel als streek) In de oorkonde wordt bevestigd dat Balgoy behoorde tot het Kapittel van St. Jan, dat vermoedelijk de streek al vanaf de late elfde eeuw in bezit heeft. Deze bevestiging was nodig omdat de Heren van het aanpalende Cuijk zich Balgoy wilden toeëigenen. Zij traden in die tijd op als (bescherm)voogd. Deze functie was door de landsheren ingesteld om het kerkengoed wanneer nodig met geweld te verdedigen. Voogden maakten echter vaak misbruik van hun macht en probeerden gronden van het kerkengoed in bezit te krijgen. Ontkwam het Kapittel aan deze voogd, anders lag het toen de Graaf van Kleef voogd werd. Het leidde

ertoe dat in 1247 het Kapittel 1/3 van de gronden moest afstaan (zie tekening hiernaast). Op die 1/3 bouwden de latere Hertogen van Kleef rond 1350 een kasteel (in de oude verlande Maasarm dichtbij de Woord). Op den duur lijfden de Kleefse Heren geheel Balgoy en Keent in. Tot 1838 was het Kleefs leen. De curtis verviel tot een gewone pachtboerderij.

Er wordt aangenomen dat de curtis gelegen heeft in de buurt van het huidige boerderijtje 't Hof aan de Houtsestraat. Recent archeologisch onderzoek door de AWN toonde dat niet direct aan. Wel werd er veel laat-middeleeuws Duits steengoed gevonden (vanaf 13de eeuw) , kloostermoppen en estrikken, wat wijst op voornamelijk bewoning.³ Verder onderzoek is nodig.

De St.Janskerk te Balgoy

In de geschiedenis van deze kerk raken de aartsbisdommen Keulen en Utrecht elkaar. Zeker is dat Balgoy viel onder het sub-dekenaat Xanten en dat in Balgoy al in 960 een kleine zaalkerkje stond op een hoge zandkop vlak aan de rivier de Maas. Na 1000 verplaatste de rivier zich naar het zuiden en verlandde de oude loop. Het kerkje bleef staan. In de twaalfde eeuw werd het vergroot. De tufstenen funderingsresten van waarschijnlijk de triomfboog, die de overgang naar de koorabsis markeerde, zijn daar getuige van⁴. Wat nu onduidelijk is of de kerk door het aartsbisdom is geschonken aan het Kapittel of dat zij daar slechts hun hoofdaltaar plaatsten. Het is ook onduidelijk of ter gelegenheid daarvan de kerk gewijd is aan Johannes de Doper de patroon- heilige van het Kapittel.

Het is zeker dat in het midden van de vijftiende eeuw de kerk nogmaals fors is vergroot met zijbeuken, koor en een inpandige toren. Om de groeiende kerke- lijke gemeenschap een ruimere kerk te bieden werd in 1853 het middeleeuwse schip en koor afgebroken en door een nieuw schip en koor in waterstaatsstijl vervangen. In 1913 / 14 werden ook die afgebroken. Niet ver van de oude kerk werd een geheel nieuwe St.Janskerk gebouwd. De begraafplaats ging mee. De Oude Toren bleef staan.

EEN BATENBURGSE DUIT KEERDE WEER door Jacques Rommens

In het oude Friese stadje Franeker groeide ze op. Verzamelen van allerlei soort deed ze maar al te graag. Dat waren kiezen van allerlei onbekende dieren op een oud weiland. En of dat al niet spannend genoeg was, vond ze - eind zeventiger jaren - zomaar een muntje in de taaie klei.

³ Veldverkenningen (3), AWN afd. Nijmegen 2001

⁴ H.J. van Capelleveen, Een tipje van de sluier opgelicht... in Jaarverslag AWN. Nijm. e.o. 1987

Batenburgse duit

Ze was toen dertien jaar oud toen ze op een kaal fabrieksterrein nabij Franeker deze vondst deed. De vindplek lag aan het Van Harinxmakanaal ter hoogte waar toen ZPC-opslagloodsen (red. een bekende Friese pootaardappelcoöperatie) stonden. En reken maar dat ze blij was met deze vondst. Dit muntje heeft ze daarna ter determinatie aan het plaatselijk Penningkabinet (onderdeel van het Fries Museum) opgestuurd. In een aan haar gerichtte brief van conservator G. Elzinga van 25/7/1979 kreeg ze als antwoord dat het een duit was die aan het begin van de zeventiende eeuw in het stadje Batenburg was geslagen. Deze duit was toen 5/8 ste cent waard.

Uit de geschiedenis blijkt dat in de Bourgondische tijd (rond het jaar 1400) naast de grote munthuizen een aantal muntateliers opereerden waar men het niet zo nauw nam met de officiële muntvoet. Dit verschijnsel werd hagemunterij (= valse niet erkende munterij) genoemd. Van deze muntateliers deden de lokale machthebbers van Batenburg met die van Rekheim en Bergh ('s Herenbergh) jarenlang sterk aan valsemunterij. De duit was de kleinste munteenheid van voornoemd stadje. Jaren verstreken en de vondst was geleidelijk helemaal bij haar op de achtergrond geraakt. Wat moet je immers met zo'n afgesleten en grauw muntje in een sigarendoosje doen? Wat moet zo'n duit zich toch wel klein voelen in deze tijd van mooi, jong en snel! Maar ik zal ook een duit in het zakje doen. Want na enkele verhuizingen wordt de gemeente Wijchen haar nieuwe woonplek. Waaronder ook het historische stadje Batenburg valt. Onlangs bij het vertrek uit het Museum Kasteel Wijchen valt een suppoost haar Friese tongval op. En meteen moet zij de anekdote het 'rondje duit' vertellen. In het naslagwerk H. van Heiningen, *Batenburg, eeuwenlang twistappel*, (1987) treft de schrijver van dit artikel verrassend verdere gegevens en 2 afbeeldingen van beide zijden van deze duit aan.

Het bleek een munt te zijn die tijdens het bewind van Maximiliaan van Bronckhorst (1612 - 1641) moest zijn geslagen. Hij was toen Vrijheer van Batenburg, heer van Stein en West-Barendrecht. Of zoals hij in 1632 zelf schreef: 'Maximiliaan, Graff van Bronckhorst, Frijherr tot Batenburg'. Die

Maximiliaan was een waar potentaatje die graag overal een vinger in de pap wilde hebben. Volgens Van Slichtenhorst behoorde Maximiliaan tot de categorie van de voornamste edelen die schuilevinkje speelde. Diverse leden van de hoge adel, die aanvankelijk achter de opstand stonden, liepen over naar de koning en daartoe behoorde alle Gelderse bannerheren. Dat bannerheerschap had indertijd zijn betekenis verloren, maar Maximiliaan stelde met nadruk, als leenman van de Duitse keizer, geen gehoorzaamheid aan de Staten van Gelderland schuldig te zijn.

Tijdens zijn bewind bouwde hij globaal tussen 1605 en 1630 op ruïnes het prachtige kasteel Batenburg. Met daarbij nadruk op de eerste jaren van die periode. Vanaf 1605 woonde Maximiliaan op het kasteel. En hij zal er wel voor gezorgd hebben dat legers aan beide zijden hem niet konden verjagen. Het is natuurlijk geen toeval dat we tegelijkertijd dan weer klachten horen én over tolheffing én over hagemunterij in Batenburg.

Hij en mogelijk zijn vroegere voorgangers waren in elk geval al in de veertiende eeuw en waarschijnlijk nog veel vroeger (rond 1060 n. Chr.) **rechtstreekse** leenmannen van koningen en keizers van het Heilige Roomse Rijk. Dit is een heel belangrijk gegeven voor Batenburg gedurende eeuwen. De graven en later hertogen van Gelre hadden daarom in Batenburg niets te vertellen. Nooit is er een oorkonde gevonden waarbij een keizer, koning, hertog of graaf stadsrechten aan Batenburg verleende. Maar op zich is dat niet bijzonders. De stadsrechttoekenning heeft men bij verschillende andere Nederlandse steden ook niet kunnen funderen.

De heren van Batenburg hadden vanouds het stroomregaal, hetgeen betekende dat ze een tol mochten heffen op de Maas, hierover een veer hadden, het visrecht bezaten en aanspraak konden maken op de aanwas. Ook dat laatste mag niet onderschat worden: de heel vruchtbare uiterwaarden, soms drie- of viermaal zoveel waard als binnendijkse gronden, waren eigendom van de heren van Batenburg. Ze sloegen hun eigen munt en mochten belasting heffen op alle aanvoer naar de weekmarkten en drie jaarmarkten. Hun recht van de gruit (red. plantaardig, kruidend toevoegsel aan het tot bier bestemde brouwvocht -plant heet nu gagel-) betekende dat ze een eigen brouwerij konden hebben en flinke accijnzen hieven op alle ingevoerd bier. De heerlijkheid Batenburg had eigen landrecht en een eigen rechtbank. Rechter en schepenen daarvoor werden door de heer benoemd, evenals de eigen dijkgraaf en heemraden voor het toezicht op dijk en wetering en de buurmeesters voor het beheer van de stadskas, de 'broodpolitie' e.d. De heer van Batenburg beschouwde zich ook als eigenaar van het tiendrecht; dat werd vóór 1600 weliswaar uitgeoefend door het kapittel van Batenburg maar daarop had hij dan weer via zijn collatierecht invloed

(red.= benoemingsrecht van geestelijken bij vele heerlijkheden). Nooit heeft zich in Batenburg een koopmansstand kunnen ontwikkelen. Kooplieden uit diverse steden kwamen naar de Batenburgse markten. Batenburgers bedreven over het algemeen geen rivierhandel of brachten producten buiten de grenzen. Het heeft m.i. te maken met het uitzonderlijke politieke karakter dat Batenburg door de eeuwen heen steeds had. De bovengenoemde verleende regalen (red.= heerlijke rechten) lagen hieraan ten grondslag. En het is daarom niet vreemd dat de heren van Batenburg voortdurend in de clinch lagen met diverse stadsbesturen. Daardoor kwamen er nogal eens kooplieden-schippers uit Nijmegen, Tiel, Grave, Den Bosch, Venlo of Roermond in de kelders van het kasteel van Batenburg 'in den yzers' terecht omdat die de rechten van de heer zouden hebben 'gefraudeerd'. Enkele heren van Batenburg traden daarin, ook naar de normen van die tijd, bepaald rigoreus op. De Batenburgse gemeenschap heeft zeer waarschijnlijk eeuwen achtereen hoofdzakelijk uit landbouwers en soldaten bestaan. De laatste beroepsgroep nam, door de relatieve onafhankelijkheid van Batenburg opvallend vaak aan allerlei twisten en oorlogen in de Nederlanden deel. Je moet namelijk weten dat Gelre en Brabant eeuwenlang elkaars erfvijanden zijn geweest. Ondanks dat ze door familiebanden meestal geparenteerd waren, is er toch door de beide hertogen en hun volgelingen menig veldslag geleverd om hun invloed over de Maas heen uit te breiden. Het hertogdom Brabant als een vooruitgeschoven post van de Bourgondische macht (rond 1400) en aan de andere kant het naar onafhankelijkheid strevende Gelre. Batenburg lag precies halverwege tussen twee machtige koopmanssteden, Nijmegen en Den Bosch, representanten van de beide landen met haar tegengeselde belangen. Batenburg was sinds 1315 in handen van de Bronckhorsten, het meest gevreesde riddersgeslacht van Gelre dat door zijn partijkeuze de hertogen soms kon maken of breken.

Na deze algemene schets ga ik het muntrecht verder uitdiepen.

Al heel vroeg was het regaal: het recht van munt door de koning aan Batenburg afgestaan. De oudst bekende munt van Batenburg is geslagen rond 1350 door bannerheer Gijsbert van Bronckhorst. Drie muntperioden zijn daarna in Batenburg te herkennen. De eerste periode valt tussen 1389 - 1450 onder Dirk I en Dirk II. De tweede periode tussen 1577 - 1582 (na de Pacificatie van Gent). Let wel de Tachtigjarige oorlog van 1568 - 1648 is intussen begonnen. En tenslotte startte de derde muntperiode tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609 - 1621) met heer Maximiliaan van Bronckhorst (neef van koning Philips II) als initiator. De duit, het onderwerp van dit artikel, valt juist in deze periode. Vanuit het gewest Holland wordt dan sterker dan ooit geageerd tegen de hagemunterij in het oosten

van de jonge Republiek. daar zijn het op de eerste plaats enkele steden, die zich met hand en tand verzetten tegen elke aantasting van haar privileges om eigen munten te mogen slaan. Daarna blijft het min of meer rommelen met die steden. Particuliere muntplaatsen, zoals ze dan heten (vb. Batenburg) worden min of meer ongemoeid gelaten, zolang ze buitenlandse munten slaan. Het naslaan van de munten van de Republiek is echter verboden en het is de taak van het Gelderse Hof, daarop te letten. De Batenburgse vrijheer Maximiliaan nam het al evenmin als zijn voorgangers nauw met de spelregels. Maar het Hof, dat hem om zijn connecties in het Spaanse kamp toch al wantrouwde, lette op hem. Toen er in de eerste weken van 1616 geruchten opdoken over het slaan van schillingen en duiten in Batenburg, werd dan ook direct de magistraat van Nijmegen gevraagd te pogen daarvan enkele exemplaren te pakken en te krijgen. Nadat de munten waren bekeken, werd er op 28 mei 1616 een plakkaat uitgevaardigd tegen deze Batenburgse munten, waarvan de aanmaak "onlangs" was begonnen. Dit plakkaat uit 1616 hield in dat de Batenburgse schillingen en duiten voor bijjoen (red.: buiten omloop) worden verklaard. Mogelijk voert de wonderlijke reis van de zilveren duit ons dus terug naar Batenburg, naar het jaar 1615 of het voorjaar van 1616.

Om het onderwerp verder af te ronden. De landdag verbiedt in 1623 Maximiliaan nog langer munten te vervalsen. Uiteindelijk zou dit leiden dat Maximiliaan zich in 1623, door tussenkomst van Frederik Hendrik, zich aan de Gelderse Staten gaat onderwerpen. En hiermee is de Batenburgse munt definitief aan zijn einde gekomen.

Van Maximiliaan van Bronckhorst zijn slechts zilveren munten bekend, maar die liet hij in grote verscheidenheid slaan: daalders, duiten, groschen, schellingen, kreutzers en allerlei stuivers. Vele dragen naast zijn eigen wapen, de rijksappel en de namen van de keizers Matthias en Ferdinand II waaraan hij zich rechtstreeks onderworpen achtte.

Literatuur:

B. Beek v., H. Jacobi, M. Scharloo, *Klinkende Munt*, Amsterdam/Brussel, 1985
 H. Heiningen v., *Batenburg, Eeuwenlang twistappel*, Wijchen, 1987
 Voor reacties op dit artikel houdt de redactie zich aanbevolen.

DE TIJD, NU EN VROEGER

door Cees Mulder

Tijd is de spanne tussen twee gebeurtenissen. Dit is een van de fraaiste beschrijvingen van het begrip tijd, die ik ken.

Wij delen de tijd in, volgens de kalender, in jaren, maanden, weken en dagen. Daarnaast delen wij de tijd in met gelijke delen. Deze worden uitgedrukt in de eenheid *secunde* : 1 sec = 1/315569259747

deel van een volledige omloop van de aarde om de zon. Deze tijd noemen we de lineaire of metrische tijd. Deze tijdmeting is historisch gezien vrij jong, de oorsprong ligt in de late Middeleeuwen en moet worden gezocht in de praktijk van de muziekbeoefening.

Tot in de elfde eeuw was de uitvoering van de muziek monofoon, denk aan de muziek van von der Wolkenstein of aan het Gregoriaans. Maar rond de twaalfde eeuw komt geleidelijk aan de polyfonie in zwang. Dit gebeurde in de school van de Notre Dame te Parijs. Bij de uitvoering van polyfone werken werd het noodzakelijk om in de maat te gaan zingen en spelen. Hierbij tikte de princeps met een stok op de grond en gaf daarnaast aanwijzingen aan de zangers. Zo zijn de componisten aan de Notre Dame de ontdekkers geweest van de chronometrie. Door hen werd het mogelijk om de meest complexe muziek te spelen; denk aan de Messe Notre Dame van Guillaume de Machaut midden veertiende eeuw.

In dezelfde periode ontstaat belangstelling voor mechanische uurwerken. De eerste zijn gebouwd door Giovanni de Dondi in 1364. Deze 'klokken' liepen zeer onnauwkeurig. Het heeft tot in de zeventiende eeuw geduurd dat de klokken een redelijk constante tijdseenheid konden aangeven. Dit is te danken aan de uitvinding van de uitvinding van de onrust door Christiaan Huygens (1629 - 1695). Vanaf die tijd kunnen we met redelijkheid spreken met metrische tijdmeting.

In onze streken is de tijdmeting die van de Gregoriaanse kalender. Deze is gebaseerd op de Juliaanse kalender, die door Julius Caesar in 46 BC is ingevoerd. Deze kalender bevat belangrijke verbeteringen ten opzichte van de oude Romeinse. Ze ging uit van de jaartelling *Anno Urbis Conditae*: 707 AUC = 46 BC. Door Julius werd de tijdrekening vastgesteld op de omloop van de aarde om de zon in een cyclus van vier jaren bestaande uit 1461 dagen. Deze tijdrekening was een heel goede benadering; per jaar werden slechts 11,2 minuten te veel berekend.

Paus Bonifatius IV heeft in 1360 AUC = 607 AC de Juliaanse als de Christelijke kalender ingevoerd. Tijdens het concilie van Nicea (325 AC) is de viering van het paasfeest vastgesteld. Hierbij werd bepaald dat 'Pasen zal zijn op de eerste zondag na de eerste volle maan in de lente'. Het begin van de lente werd vastgesteld op 21 maart. Door een bepaalde fout in de Juliaanse kalender vond Pasen op steeds vreemdere perioden van het jaar plaats. Daarom werd het wenselijk deze fout van 11,2 min. te corrigeren. Door paus Gregorius XIII is in 1582 een bul uitgegeven waarin de data van 5 tot 14 oktober 1582 werden vervallen verklaard. Daarnaast werden voortaan de eeuwjaren tot schrikkeljaren gerekend als zij een veelvoud zijn van 400.. Deze kalender is in de loop van de tijd overgenomen in alle landen.

De oude Romeinen konden hun kalender samenstellen door het gebruik van een vrij

nauwkeurig astronomisch instrumentarium. Hierover is echter weinig bekend.

Ik baseer deze veronderstelling omdat Zuid Italië deel uitmaakte van de wijd verbreide West Europese grafheuvelcultuur. Deze heeft zich vanaf 5000 BC in onze streken gevestigd. Een van de machtigste monumenten is de Sillbury Hill, in het graafschap Wessex. Deze grafheuvel heeft een diameter met een omtrek van 500 M. Naast de kegelvormige grafheuvels komen in West Europa naar schatting 40.000 hunebedden voor, van Zweden tot in Portugal.

De grafheuvels bestaan uit een draagconstructie van megalieten of houten palen. Daarom heen zijn nissen gebouwd van gestapelde stenen. Daarin werden de doden bijgezet. De nissen zijn omgeven door meerdere cirkels van zwerfkeien. Het geheel is afgedekt met aarde, bij sommige heuvels tot 80 M hoog. De koppeling van astronomisch instrument en grafheuvel vinden we in de configuratie van de kolommen. Dit zien we heel fraai bij de ruïne van Stonehenge.

Stonehenge is in drie fasen gebouwd. De oudste fase is tussen 3100 en 2500 BC opgericht. Hij bestaat uit een cirkelvormige greppel, de waarnemingssteen (heelstone) en de vier positiestenen (stationstones). Deze geven met grote nauwkeurigheid de opgang van de midzomerzon aan en die van de zomer volle maan. Maar ook kon men het wintersolstitium (zonnestilstand/zonnewende op 22 december) bepalen hetgeen van groot belang is voor het boerenbedrijf.

De latere verbouwingen van Stonehenge, zo rond 2000 BC, hebben de structuur van de eerste opzet in takt gelaten.

Dat er zo weinig van deze monumenten bewaard is gebleven komt omdat de meesten zijn gesloopt voor hun mooie stenen. Een voorbeeld hiervan kun je zien in Odoom (Dr.) waarbij de muren zijn opgetrokken met stenen van hunebedden. Ook in Nederland zijn zulke instrumenten gebouwd. Een bijzondere groep grafheuvels bevindt zich in het gebied van de Acht Zaligheden. Zij liggen op dezelfde Noorderbreedte als Stonehenge 51° 15 '. De grafheuvel heeft een krans van palen evenals de waarnemingssteen en de positiestenen. De palen hebben dezelfde rangschikking als die van Stonehenge. Zowel de tijdmeting volgens de kalender als die van de mechanische of lineaire tijd is gebaseerd op de omloop van de aarde om de zon. Toch is er een groot verschil, met name in de beleving van de tijd. De kalendertijd is ontwikkeld in de cultuur van de gedomesticeerde landbouw. De nomadische landbouwers hadden echter niet zo'n behoefte aan de nauwkeurige kennis van de seizoenen. Als de herfst naderde trokken zij naar het Zuiden. Hierbij komt dat voor zulk een instrumentarium een vaste plek nodig was. Door z'n afkomst uit de landbouwerscultuur heeft de kalendertijd de eigenschap in zich om een cyclische tijdbeleving met zich mee te brengen. De lineaire

tijdbeleving daarentegen heeft een dominant aanwezig voortgangsstreven.

Litteratuur:

Van Dale, Groot woordenboek der Nederlandse taal
The twin Dimensions: inventing Time and Space,
Geza Szamosi, Mc GrawHill

The social Archeology of Megalithic Monuments,
Scientific Am. 1978

A Neolithic Fortres and Funeral Centre, Scientific
American, 1980

Archeologie in Nederland; de rijkdom van het
bodemarchief, ROB, 1989

OVER DE AANBESTEDING EN HERBOUW VAN KASTEEL WIJCHEN

*door jonkvrouw Adriana Wilhelmina (Jeanne) Van
Andringa de Kempnaer (1858 - 1926)*

Hierop kreeg ik een schrijven terug, en toen ik maar eens door die vaste hand die zoo menigmaal andere geholpen en geraden had, werd gesteunt begon waarlijk de hoop te herleven, al waren wij bij lange na niet zo ver niet, dat er van herbouw sprake was. Steun vragen bij het rijk - de Heer Mulder raadde dit sterk af want hij wees op de lange omhaal en de zekere tegenwerking die zoo'n voorstel in de Tweede Kamer zou geven. Toen destijds de stallen op het Loo noodwendig op groote reparatie wachtten, schreeuwden de socialisten moord en brand, voor het plan kon doorgaan. Wat zal U dan wachten als U met een voorstel komt voor uw kasteel? En dan eischt zoo'n subsidie aanhoudens toezicht, want het rijk wil weten voor hoe en wat, haar geld wordt besteed - dus dat durfde ik niet aan. Marius beweerde dat de muren zoo hadden geleden, dat er spleten waren waardoor men de courant kon lezen. Intusschen zat de Heer de Steurs niet stil, voor hem was het minder mijn eigendom, dan zijn verlangen om het historische monument te behouden. Zonder dat ik er iets van vermoedde, liet hij groote photos maken van de ruine, mag ik wel zeggen. Toen verzocht hij Marius eens bij hem te willen komen en dat wel even voordat de arme man voor zijne oogen naar het ziekenhuis moest gaan. De kennismaking ging best, Mijnheer de Steurs zeide - ja, als practisch man denkt U aan het geld, uwe arme zuster mist echter haar prachtig gebouw, dit kan haar worden teruggegeven. Maar Mijnheer de Steurs weet U de toestand van de muren? die grote scheuren - Waar zitten die groote scheuren - met een loupe zie ik wel iets - nu ja, maar ik heb wel heel wat anders dicht laten maken - Denkt U zei Marius dat de enorme kap, want het dak voor zoo'n oppervlakte wordt toch ontzettend zwaar op die beleedigde muren kan rusten? vast en zeker. Ik durf twee dagen op zulke muren en zulke fundamenten te plaatsen. Ziet U het benodigde te krijgen, en ik help uw zuster gratis met de volledige plannen die er indertijd zijn gemaakt, toen bij de allereerste verkoop in 1900, bij mij een flauwe hoop was, dat

Wijchen gekocht zou worden door H.M. de Koningin. Tot in de kleinste onderdeelen heb ik het geheele gebouw op papier. De Heer Alphons Mulder zal ik verzoeken om zodra uwe zuster tot herbouw besluit en een architect heeft gevonden, aan hem deze gegevens ten gebruike te geven. Wilt U een kundig architect kan ik U de Heer Ludewig aanbevelen. Doet Uw best deze zaak voor elkaar te krijgen, geloof mij ik heb moeilijker restauratie in orde gekregen, en met deze berichten kwam Marius terug, toen ik intusschen al op Wisch geïnstalleerd was. In deze zomer van 1907 kwam hij met Louise af en toe op Wisch, waar ik aiweer getracht had een gezellig huis in te richten, dat tot verbazing van allen die mij bezochten gelukt was, maar waarin ik zeker niet geslaagd zou zijn zonder de vele goede zorgen van Marius, Colly de Kempnaer, freule H. Quarles en de jongste neven van Eyinga, die ook menig aardig cadeau zonden en later nog veel groter blijk van hartelijke hulp zouden geven. In den zomer van 1907 hoe goed het dan op Wisch ging, gevoelde ik toch aldoor het gemis van Wijchen en de groote leegde van alle souvenirs en de mooie inboedel met groote zorg door mijn man gekozen. Wisch was toch maar een tijdelijk verblijf om van de Wijchensche plannen was nog niets vast. Toen logeerde zuster Hikje eenige dagen bij mij en mijne gedruktheid en zenuwachtigheid ziende, vroeg zij wat ik zou wenschen - 't leek haar ondoenlijk zoo'n reuzen onderneming om Wijchen te herstellen. Ik zeide: och met Marius zou ik het wel durven, vooral na den brief van Mr. de Steurs, maar we hebben aan de assurantiegelden niet genoeg en daar mijn fortuin vast zit in de Maatschappij Harsta en het vruchtgebruik evenmin verkoop toelaat, heb ik wel een goed inkomen, maar geen geld beschikbaar, want mijne effecten zijn verbrand. Of toen bij haar opkwam mij te helpen en of zij er met haar man over sprak - misschien Marius bij hun aanklopte, dat weet ik niet meer. De neven Eysinga voornoemd, logeerden ook op Wisch en begonnen zelf over herbouw, vonden het altijd zoo mooi en hun vader had het ook zo mooi gevonden. Ik zei altijd weer, ja, jongens maar ik heb geen geld beschikbaar, waarop zij dadelijk zeer hartelijk zeiden hadden wij het geld wij zouden U gaarne helpen maar wij hebben alleen vastigheden. Toen kwam dan den dag dat Marius mij schreef: Hikke wil helpen tegen 5% en voldoende dekking door uwe Harsta-aandeelen. Nu ik vond dat heel vriendelijk, ofschoon notaris Troost verklaarde - Nu, tegen zoo'n dekking, had U het van iedereen kunnen leenen. Marius kwam opnieuw in actie, op onder rekening courant met de Belgische crediet en schreef aan den Heer Ludewig. Weldra kwam de aanbesteding tot stand en op een avond las ik in 'Het Nieuws van de Dag' - Daar wij uit goede bron vernemen is douanière van Andringa de Kempnaer voornemen het in 1906 afgebrande kasteel te Wijchen te laten herbouwen. Algemeene verbazing en ik natuurlijk zenuwachtig. Toen verzocht Marius mij naar Arnhem te komen om kennis met den heer Ludewig te maken. Freule H.

Quartes logeerde toen bij mij. Meer en meer gevoelde ik mij aangetrokken tot dit hartelijke menschje, die eenig was in hare zorgen. De aanbesteding werd gegund aan de Heeren Heijmerink(?) en Nollen, voor de som van 36000, dat alles en alles 42000 werd. En op slag werd ik na dit besluit een ander mensch, weg waren onrust en verdriet - ik wilde mijn Wijchen herstellen, het moest, want het kon. Opnieuw schreef de Heer de Steurs en thans - uwe friesche flinkheid overtreft mijne stoutste verwachtingen. Nog voordat de verjaardag van den grooten ramp naderde trof Marius het grootste leed dat hem kon overkomen door het overlijden van zijne vrouw. De begrafenis was op Maandag 1 dec. 1907 en de belangstelling groot, daar onze familie sterk vertegenwoordigd was. Wij beiden gevoelden ons erg verslagen en triest. Voor mij naderde nu de 1ste verjaardag van de brand en mijne nachtelijke tocht naar Arnhem. Ik kon toen niet bij Marius logeeren, ging in Pomona (hotel in Arnhem:noot red.) slapen en was overdag bij hem op de Rijnkade.

Toen nu na de begrafenis allen vertrokken waren, vroeg ik aan Marius of hij mij een paar dagen kon missen. O, ja ik wil nu wel gaarne even alleen. Wat wou je Piet? Ik wil weg, heb geen moed den St. Niklaasavond - het begin van alle ellende alleen te zijn, die nacht, die vlucht, alles weg, het wordt mij zoo benauwd. Ik wilde eenige dagen naar Brussel gaan, waar niemand mij kent, waar ik nooit met mijn man en dus geen souvenirs heb. Hier in Arnhem vliegt ook alles mij aan. 't Leek hem best en daarna blijven we dan voortaan zooveel mogelijk op elkaar steunen en rekenen. Toen ik later terugkwam, zat hij in het station om mij op te wachten, de logeerkamer was nu voor mij beschikbaar dus moest ik nog een paar dagen bij hem blijven. Ongeveer half December nam ik afscheid en zeide hij - willen wij samen de Kerstdagen en die laatste dagen van het jaar ergens gaan zitten - zonder de lieve vrouw vind ik die dagen ontzettend - ik zei, o, mij best, bedenk maar wat, 't is mij alles gelijk. De keus viel op Wiesbaden, en daar eindigden wij dan in onze meest sinistere stemming het jaar 1907. De herbouw van Wijchen was nog zoo in het eerste stadium, dat wij dat wij er geen van beiden veel aan dachten, maar in het volgende jaar wilde Marius weer zooals hij zeid zijn leed onder de oogen zien en door veel werken eenige verbetering in zijne downe stemming trachten te brengen. In dat voorjaar bemoeide Marius zich opnieuw met mijne zaken te Wijchen en was mij van veel steun bij de herbouw van Wijchen, dat ik in dien zomer voor 't eerst weer betrad. Menig bezoek van architect Lodewig had ik op Wisch ontvangen. De zeker zeer kundige architect voor de bouw, had wat het inwendige aangaat nog wel dikwijls mijne aanwijzingen noodig. Daar het beslist mijn verlangens was mijn huis geheel terug te krijgen zooals het was en niet zooals men meende, dat het mooier moest worden dan voorheen.

Grootte discussies waren er alweer over de keuken - of het nu niet veel mooier zou zijn, die in het onderhuis te brengen, dit was vooral een wensch van den Heer de Steurs waarover hij mij schreef, maar ik antwoordde hem, dat ik aan zijn verlangen niet kon voldoen, om zooals hij voorstelde alles te maken zooals in 1600, zooveel want dat zijn personeel was van 1900 zooveel, en dat de meiden wel zouden denken om in eene ruimte te zitten met getraliede ramen, en waar het om 3 uur donker zou zijn. Ludewig wilde ruiten van gebrand glas in lood, n.l. de bovenlichten en dan in ieder raam een wapen - werd door mij afgekeurd en zoo waren de conferenties niet altijd vlot, altijd wat het inwendige betreft, maar wat hem best aanstond waren de door mij verlangde dubbele deuren, die hier en daar werden aangebracht. De man had veel kennis van architectuur, de herbouw gelukte dan ook schitterend, maar hij had geen smaak om het inwendige gezellig te maken, en voor bewoning geschikt, dat ik tenslotte geheel zelve in orde bracht en van de groote nota werd afgetrokken. Marius regelde evenals bij den koop van Wijchen, alle geldzaken, kwam geregeld om alles te betalen en dat was zeker geen kleinigheid. Ook kwam er een tweede tuin bij daar Marius van plan was 'Rust en Vrede' te verkopen en Toon dus niet meer voor den moestuin kon zorgen zooals voor den brand. De zeer groote moestuin werd dus op de helft terug gebracht. Ik teekende weer een plan in stijl als de eerste tuin, en Marius bracht mijn schets in schaal en heeft wederom met zijn tuinman en een tuinman en een arbeider in orde gebracht. Door den bekwamen boschbaas van de familie van Schuylenburgh kreeg ik goede adressen voor de nieuwe plannen en zoo werd het met vazen, banken en een zonnenwijzer een mooi geheel. Op mijn laatste logeatie op 'Rust en Vrede' in Aug. 1908 bestelde Marius op een Zondag een rijtuig naar Wijchen, want hoewel ik er vreeselijk tegen opzag, verklaarde hij dat het nu moest, er was geen sterveling op Zondag aanwezig en eens moest het gebeuren. Hij treuzelde bij aankomst expres wat met den koetsier en liet mij alleen de eerste poort binnengaan. Het was een zenuwachtig oogenblik en toch, daar stond het mooie Wijchen weer zooals ik den nacht van 6 Dec. 1906 verlaten had. Wel op het voorplein de directiekeet, hout en kalkput maar de eerste indruk maakte mij niet zo ellendig als ik gevreesd had. De koetsier had strenge orders met niemand te spreken over mijne komst. Ik zag dan ook geene bekende toen wij in den namiddag weer wegreden en de goede broer zeide - "Je hebt je goed gehouden Piet" - 't ergste is nu voorbij en je krijgt een prachtig huis zoals Ludewig aan de aannemers gezegd heeft, die de fundamenten van het Vredespaleis gelegd hadden - zeer zeker is dat een mooi gebouw - maar zoo mooi als Wijchen zeker niet - Toen ik dan weder op Wisch teruggekeerd was, vertrok Marius naar Bremen en Hamburg waar hij handelsrelaties had. Daar onze schoonzuster Willemien van Eysinga in dit jaar was

overleden waren de neven Ayso en Renier thans in het bezit van voldoende fondsen om hun voorstel om mij te helpen te kunnen uitvoeren en hun aanbod en schikkingen waren zoo royaal en vriendelijk dat ik besloot de overeenkomst met mijn zwager Brants te eindigen en hem het verschuldigde door middel der Eysingas terug te geven en kreeg ik tevens mijne aandeelen maatschappij Harste terug, daar de neven geen onderpanden verlangden na mijn overlijden zou verrekend worden. Zoolang Wijchen nog niet was afgeleverd zou ik 3,6, daarna 4 % rente betalen. Deze vorstelijke schikking maakte voor mij een te groot verschil met de condities van mijn zwager, die ik intusschen dankte voor zijn hulp - zonder hem verder in te lichten en zeide Marius mij, dat de schout van Schiedam wel wat verbaasd was, dat onze transacti van zoo korten duur was geweest. Zoo naderde de 1ste sterfdatum van Louise en ging ik tegen St. Niklaas maar weer naar Brussel en 24 Dec. naar Arnhem om met Marius de 1ste Kerstdag naar Wiesbaden te gaan. Dit werd nu een vaste gewoonte en daar Marius langzamerhand weer meer lust aan 't een en ander kreeg. En nu ook van groote finantiële zorgen wat bevrijd raakte, kreeg de opgewekte man weer een zonniger kijk op de wereld en hadden wij het samen heel gezellig. Op den avond van mijn aankomst tracteerde ik Marius en van Ittersum op oesters en als het dan half een werd liet ik de heeren nog wat napraten en vertrokken wij den volgende dag om 11 uur om 's avonds in Wiesbaden aan te doen, waar wij dan na ons wat verfrischt te hebben al gauw in Metropole zaten te souperen. Menig mooie comédie en opera heb ik in die jaren genoten, veel mooie muziek gehoord en vele aardige dagen doorgebracht. De mooie winkels konden mij goed helpen bij het doen van inkoop voor Wijchen, waarheen de terugkeer op Maart 1909 bepaald was. In Febr. 1909 was hij alweer druk bezig op Wijchen waar, door de langdurige strenge winter zeer veel verlaat was, Marius wil dan aanhoudend dat ik mijne verhuizing nog wat zal verschuiven en maakt hierop allerhanden grappen. Ook de ezelhoop komt weer op de proppen. Hij heeft in dien winter menig koude neus gehaald bij het traceeren van den nieuwen schelptuin, waarvoor 1500 graszoden benodigd waren. Ook zag hij toe op het inrichten van den tuinmanswoning, die ik in de tuigkamer en aangrenzende ruimte achter de paardenstal liet bouwen. Door de strenge vorst was er ook in het kasteel veel tegenspoed. Alle ramen toegevroren en dus geen voortgang te maken met het beitsen, voordat het water bij dooiweer, weer wat was opgedroogd. In Maart had dan de verhuizing plaats van Wisch naar Wijchen en keerde ik terug na ruim 3 jaren aanwezig geweest te zijn. Met freule Quarles pakte ik te Wisch in en juist in die dagen winterde het opnieuw zoo hevig dat de sneeuw metershoog lag en het mooie park met tal van dennenboomen een sprookje geleet vooral als 's avonds de maan scheen.

Het waren opnieuw zenuwachtige dagen. Hij hoopt dat de erge kou - de grachten lagen dicht - mij geen kwaad zal doen. Na eenige dagen kwam hij eens kijken. Wij waren altijd wederkeerig verbaasd over onze werkkraft en hij kon met bewondering dan zeggen - Piet, je bent van een zekere kracht hoor - Intusschen was hij zelf weer druk in de weer of Cerevisia te Henmen en ging ik met freule Quarles daar in den zomer van 1909 eenige dagen logeeren. Eens dat ik op Cerevisia logeerde, gingen wij zeilen op de Maas, dat heel aardig was, ook hadden wij de hengels mede maar zooals gewoonlijk werd er niet veel gevangen. Ik vond het logeeren daar heel aardig, zeer rustig en het komen met mijn eigen equipage ook wel eenig. De ezel was eindelijk gevonden en een eenvoudige tentwagentje eveneens. Met een mooi geel leeren tuig met koper versierd zag - Lotje - als haar hoofdstel met roosjes versierd was er wat aardig uit en zoo ging ik dan met mijn handkoffer, 2 honden in hunne manden op weg, reed altijd zelf en nam de huisknecht mee, die na alles bij Marius onder dak te hebben gebracht dan per omnibus over Nijmegen terugkeerde. Ik maakte met Lotje nog al eens een ritje naar Nijmegen, stalde in de Molenstraat, geheel alleen. Lotje was wel eens koppig maar gevaar op den weg was er niet, thans zou zooiets onmogelijk zijn vanwege de vele auto's die alle genoeg bedorven hebben. Die eerste zomer, hij te Henmen en ik weer op Wijchen, was verbazend nat en koud. Met freule Quarles logeerde ik ook op Cerevisia en tracteerde Marius ons op een rijtoer naar Kleef. Door een prachtige weg door het Reichswald bereikten wij het aardige stadje en stapten af tegenover de bron en Anlagen, waar muziek was. Hier dronken wij thee en bezochten later de gedenknaald van 1870-71 (Frans-Duitse oorlog: noot red.), weinig vermoedende, dat er binnen korten tijd een nog vreeselijker oorlog, overal verwoesting zou brengen. Kleef maakt met zijne vrolijke villa's met balcon vol prachtige bloemen zoo'n aardige indruk en toen later vanuit Nijmegen de electriche tram geheel doorging heb ik met freule Quarles en de vrienden Prager daar nog eenige keeren een bezoek gebracht. Als wij dan met Marius van zoo'n dag thuiskwamen wachtte ons een smakelijk souper, daar wij vroeg gedineerd hadden voor ons vertrek. Wanneer de goede broer op wekdagen zijn werk had en Zondags niet alleen thuis behoefde te zitten was hij de joviaalste man die er liep. Aan mij luchtte hij tal van brieven al wat er op zijn gemoed lag en een dier brieven lezende - hoor ik den man nog. Talrijke anecdoten zooals ik in het begin al eenige opsomde, kruideden zijn brieven en als er dan aan 't slot stond: en Piet nu nog een mop - wist ik, dat hij in high spirits verkeerde. Een verhaal wil ik hier nog geven. Velen zullen zich misschien nog herinneren, dat het mooie cafe Trianon onder één dak met het mooie huis Hirsch op het Leidsche Plein geopend werd. Exploitant was de firma Ferwerda en Tieman, wijnhandelaar.

Deze hadden alles met groote luxe ingericht, ;waartlijk het kon met het buitenland concurreeren om nu alles zoo select mogelijk te houden, was het de stille wensch dit cafe annex restaurant nu eens vrij te houden van joden. Dat dit in Amsterdam eene onmogelijkheid zou zijn, schijnt de ondernemer niet te hebben overwogen, want Joden en Joden zijn twee, de rijksten zijn niet altijd de besten, noch de bescheidenste - intusschen zijn er ook zeer wellevende, kalme Joden. Het stempel dragen ze intusschen allen en dus ergens onopgemerkt als Jood te verschijnen is nu eenmaal onmogelijk. Het verhaal gaat nu - en zal wel waar zijn - dat op den openingsavond aan de bedienden order was gegeven om alles wat Israel was niet bedienen, n.l.i.t. doen alsof men zag nog hoorde. Deze orders werden zoo stipt opgevolgd - het aannemen - der Joodse mannen zoo stelselmatig genegeerd, dat men na eenige tijd wel moet begrijpen, dat hier iets achter zat. Het volgende was: dat vele Joden vroegen en dit nam in enkele dagen zoo'n vaart dat Ferwerda en Tieman, vooral na een hartig courantenartikel aan hun adres, in hun schelp kroopen, beweerden er nooit aan te hebben gedacht, en als blijk een groot bedrag aan de Joodsche armen overmaakten -maar of ze hunne Israelitische klanten weerom zagen werd sterk betwijfeld. Naar aanleiding van deze toen nog al geruchtmakende zaak, las ik na eenige tijd een aardig artikel in de courant, aangaande eene behandeling eveneens een Jood aangedaan en hoe deze evenals inzake Tria??? zijn tegenpartij flink te pakken kreeg. Ik knipte dit stuk uit en zond het aan broer Marius die mij keerende meldde dat dit couranten artikel door hem was ingezonden maar een waar verhaal hem indertijd gedaan. De Jood, die de smaad onderging was Jonas Daniel Meyer, naar wien zelfs te Amsterdam een plein werd gedoopt. Het verhaal is als volgt: Te Amsterdam bezochten de studenten der universiteit geregeld een en dezelfde kroeg voor hun bittertje te gebruiken. Ze hadden een vaste tafel, de man achter het buffet wist precies wat de heeren verlangden en hij had aan het groote gezelschap een flinke verdienste. Aan een der kleine tafeltjes verscheen geregeld en ook al gedurende vele jaren een jood van middelbare leeftijd die zonder het te vragen, zijn glaasje werd gebracht, dat in dien ouden tijd nog met één dubbeltje werd betaald. Of nu het gezelschap studenten andere elementen bevatten dan voorheen - 't gebeurde dat men af en toe schuins keek naar den kalmen Jood, na zijn vertrek wat luider mopperde - wat moet die Jood soms hier iederen dag - en tenslotte aan den baas zeide - wat drommel kan je die Jood hier niet weren of eruit krijgen, wij zitten hier op die manier niet vrij ; niets gezellig - Ja, maar heeren wat voor kwaad doe nu die kalme Meyer ? - Kwaad, hij blijft iederen dag langer, als die vent hier alle dagen komt gaan wij verkassen. De waard krabt zich eens achter de ooren en zegt - Ik zal het proberen - Meyer krijgt zijn borrel, geeft 10 ct, nee Mr. Meyer ,t

is duurder geworden, kost 20 cts, zoo zegt Meyer en betaalt zonder argwaan, ook toen het na enige dagen 25 cts werd, maar toen de waard 30 ct vroeg, begreep de gladde Jood dat er wat achter stak en dat hij wel zou te weten komen, wat dit was en zoo betaalde hij glimlachend steeds de verhooging - maar bleef. Toen kwam de dag, dat hij f 2,50 moest geven en toen zeide hij - neemt U mij niet kwalijk, maar daarop had ik niet gerekend, ik heb juist een gulden te weinig, maar om U te toonen, dat ik een eerlijk man ben geef ik U nu mijn horloge zoolang tot pand; voor 't gemak laat ik de ketting er aan; Weg ging Meyer - en naar de dichtstbijgelegen politiepост waar hij zeide - Heeren, gaat U eens gauw naar het café hier op den hoek, dat is een gevaarlijke kroeg, daar nemen ze panden voor een borrel, dat is dus een pandjeshuis waar men drank schenkt - u schijnt hierop een zeer zware veroordeling te staan, en de gevolgen bleven voor dien kastelein dan ook niet uit. Hij kon kiezen tusschen gevangenisstraf of zware boete ! Zijn café werd openlijk gewaarschuwd en toen het bekend werd, om welke reden hij den eezamen Jood deze smaad had aangedaan, werd de zaak er voor dezen kastelein niet beter op, en Joden zullen zijn café niet meer hebben bezocht. Marius kon van zulke verhalen genieten. Als wij samen te Wiesbaden waren was de humor groot, zoovele wonderlijke typen daar te samen komen en alles werd door ons dadelijk opgemerkt en genoten.....(SLOT)

TENTOONSTELLINGEN

NIJMEGEN MUSEUM HET VALKHOF

* *Paranamenko in Museum Het Valkhof ; tot 7 januari 2002*

* *Alles onder controle*
Ligt in de titel van deze tentoonstelling een milde ironie, misschien zelfs een zekere wanhoop besloten ? Museum Het Valkhof nodigde 4 kunstenaars uit, van wie het werk en de werkwijze uitdrukking geven aan de tentoonstellingstitel: Teun Hocks, *fotografie* - Marcel Odenbach, *video-installatie* - Suse Wiegand, *installatie* en Christiaan Zwanikken, *kinetische objecten*.
tot 18 februari 2002

* *Kind en Kunst IV : De hemel een dak.*
Een grote kunsttentoonstelling speciaal voor kinderen in Museum Het Valkhof.
1 maart tot 3 juni 2002

VOLGEND NUMMER

De volgende nieuwsbrief verschijnt rond 15 maart 2002.
Kopy inleveren vóór 5 februari 2002.
Eindredactie: Diepvoorde 32-02
6605 GW Wijchen; tel.024 - 6422232